

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Черниш Анни Євгеніївни
«Епічна творчість С. Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в
українській літературі»,**

**подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література**

Актуальність теми дисертаційної роботи.

За останній час психоаналіз дедалі частіше набуває статусу парадигмальної науки, проникаючи в комплекс міждисциплінарних студій, спрямованих на розуміння психічного апарату і складної конституції людини. Здобутки та ідеї психоаналізу активно освоюються в лінгвістиці, літературі, історії, філософії й цим підкреслюється вагомість феномену людинознавства в різних галузях науки, а також можливість і потреба деталювання багатьох тем, пов'язаних з людським буттям, мисленням, переживанням і загалом сферою несвідомого. Понад столітня практика використання психоаналітичного підходу в літературознавстві показала високий потенціал ресурсів словесного мистецтва обсервувати клінічні стани людини, але, на жаль, й дотепер вона не здобулася на повноцінну методологічну концептуалізацію. Це часто зумовлювало недостатню обґрунтованість наукових досліджень, які хибували теоретичною невпорядкованістю й поняттєвою релятивністю. Тому науковий запит на таке дослідження є очевидним, а обрана тема є вельми актуальною.

Наукова новизна положень і висновків дисертації

Найголовніше, що вирізняє дослідження А. Черниш – наукова об'єктивність й аргументованість, теоретико-методологічний плюралізм, що дало можливість без зайвої апологетизації центрального об'єкта цієї студії простежити психоаналітичний потенціал прозопису С. Процюка й проаналізувати його, з одного боку, в різних аспектах розбудови психоаналітичного дискурсу, а з іншого – на широкому історико-літературному тлі. З методологічного погляду,

авторка вдало скористалася широким діапазоном можливостей психоаналітичного інструментарію в літературі: в роботі продуктивно експліковано теорію особистості З. Фройда, архетипний аналіз К.-Г. Юнга, теорію акцентуєваних типів К. Леонгарда, близьке до психоаналітичного вчення Франка про асоціацію ідей.

Дисертантка послідовно охарактеризувала етапи формування психоаналітичного дискурсу в українській літературі, причому з урахуванням різних чинників такої взаємодії – політичних, культурних, художньо-естетичних, що надає роботі істотної стереометричності.

Застосування окремих засад теорії психоаналізу в процесі інтерпретації твору літератури привело дослідницю до цікавих відкривавчих висновків й пропозиції широкої класифікації психотипів літературних героїв залежно від соціально-політичних настроїв доби.

Новаторськими в роботі Анни Черниш є спостереження над поетикою текстів психоаналітичного спрямування з особливими принципами текстоткладання, стилетвірними формантами, присутністю оніричного і галюцинаторного дискурсів, архетипів. Посутньо звернено увагу на інтенційність літератури психоаналітичного маркування як потужного психотерапевтичного засобу, що сприяє душевному оновленню, моральному ревізуванню, наверненню героїв, інспірує катарсисні моменти, внутрішні інсайти і є способом своєрідного «розтравмування».

Власне те, що в українському літературознавстві рік за роком з'являються великі наукові дослідження, присвячені психоаналітичному дискурсу прози С. Процюка (2022 року – кандидатська дисертація Владислава Мельнійчука, а тепер – докторська робота Анни Черниш), а також дотеперішній арсенал студій Є. Барана Р. Харчук, О. Юрчук, Б. Пастуха, С. Сіренко одноставно засвідчують психоаналітичноцентричність Процюкової епічної творчості. Зрештою про своє зацікавлення «загадковим життям людської психіки» стверджував й сам автор в одному з інтерв'ю «Українській правді» 14 березня 2021 р.: «Думаю, якби я не став письменником, то намагався б бути лікарем-психоаналітиком». Не ставлячи

за мету компаративний аналіз двох дисертаційних досліджень, варто підкреслити множинність інтерпретацій дослідників по суті того самого предмета аналізу. Втім, якщо в дисертації В. Мельнійчука *modus operandi* обмежено аналізом поетикальних структур і архетипів, явлених в тетралогії «Руйнування ляльки», «Жертвопринесення», «Тотем», «Інфекція», то Анні Черниш вдалося проаналізувати увесь арсенал Процюкових текстів стереометрично й у динаміці, залучивши ширші теоретико-методологічні стратегії. Тому широкий діапазон її докторського дослідження справді вражає новизною і оригінальністю: це опис складних психічних станів і почуттів героїв, авторський психобіографізм, типологія персонажів, світоглядний синтез (філософізму, екзистенціалізму й психоаналізу), наратологічна організація, онірична сюжетика і ейдологія, конструкти патологічного дискурсу і станів, феномени, пов'язані з колективним несвідомим (категорії пам'яті, постпам'яті, ідентичності, свідомості), генераційні кризи, неврози, зумовлені тоталітарними імперативами, антиколоніальний пафос творів, парадигма архетипів, танатологічні концепти, категорії тілесності, композиційні, стильові та поетикальні особливості конструювання психоаналітичного простору.

Окрім того, в цьому дослідженні якнайкраще «спрацював» біографічний метод, коли студіювання прозопису письменника-сучасника, його комунікативна синергія із дослідником, де перший, за Фройдом, виступає «колегою інтерпретатора», сприяли вельми об'єктивному, позбавленому надуманих аберацій, науковому аналізу.

Практичне значення дослідження та перспектива використання його результатів

Експлікований у роботі Анни Черниш психоаналітичний інструментарій продемонстрував широкі можливості його впровадження саме в літературній царині і саме для людинознавчого зглиблення літератури. Не претендуючи на виформування абсолютно цілісної й конвенціональної методологічної парадигми психоаналізу в літературі, запропонована дисертація водночас слугує доброю дослідницькою матрицею для таких підходів – вдумливою,

обґрунтованою й фахово протестованою на різномірному художньому матеріалі української літератури, такою, що дозволяє зближувати автора і реципієнта. Тому можемо констатувати очевидний поступ в цій царині, як і загалом перспективність психоаналітичного підходу в студіюванні мистецьких явищ, надзвичайно продуктивну інтеграцію психоаналізу і літературознавства.

Загальні відомості про структуру дисертації та аналіз її змісту

Перший розділ дисертації – *«Теоретико-методологічний дискурс психоаналізу: проєкція на літературу»* – слугує добротним теоретичним опертям роботи, пропонуючи обґрунтовані дефініції термінологічного апарату й анонсує ключові пролегомени всієї праці – інтерпретативні коди психоаналізу, концепти сновидіння, феномен психології творчості, особи автора, колективної пам'яті, національної травми, головних типів героїв тощо.

Вміле оперування літературно освоєними ресурсами психоаналізу дали дослідниці змогу продемонструвати тяглість цих співв'язів ув еволюційно-хронологічному контексті української літератури – від Шевченка до сучасності – через змінність суспільно-культурних настроїв і віянь тієї чи тієї літературної і суспільно-історичної епохи, естетичних парадигм, стильових течій, тематики, наратології, прагматики, образності і поетики (*Розділ 2. Психоаналітичний дискурс української літератури: витоки, персоналії, конструкти*). Такий широко залучений художній контекст дозволив показати продовжуваність явища психоаналізу як методу в літературі, способи його щоразу зримішої інтеграції й текстуальної оприсутненості. Щоправда, видається недостатньо вмотивованою кваліфікація творчості Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного як «препсихоаналітичного періоду становлення українського психоаналітичного дискурсу в літературі» хоча б з огляду на хронологічно пізніше постання клінічного психоаналізу, про що й зрештою зазначає й сама дослідниця. Для означення маркерів психоаналізу в текстах згаданих письменників, на наш погляд, більш прийнятнішим є термін «імпліцитний психоаналітичний наратив», що його запропонувала Марія Моклиця. Також в типологічному контексті

літераторів доби модернізму, які апробували психоаналітичні техніки, бракує розгляду саме модерністських творів Наталії Кобринської, яка, до речі, увела в українську літературу навіть спеціальний жанр – «психограми», кладучи в своїх творах, за словами самої письменниці, «більший натиск на прояви душі» та «виходячи поза межі звісної нам психології». Без таких творів Н. Кобринської як «Душа», «Засуд», «Під кінець життя», «Очі», «Руки», «Відцвітає», «Омен» «*Du bist die Ruhe*» розглянутий в роботі модерністський контекст психоаналізу видається неповним. Вартувало б розширити й перелік Франкових художніх творів, особливо тими, де психоаналітичні ідентифіканти особливо зримі – «Великий шум», «Не спитавши броду», «Маніпулянтка», «Син Остапа», «Батьківщина», «Як Юра Шикманюк брів Черемош».

Не відходячи від принципу діахронічної еволюції психоаналітичного дискурсу української літератури, Анна Черниш логічно акцентує на його розбудові вже в межах центрального об'єкта свого дослідження – епіки С. Процюка, наголошуючи на стильовому поступі автора в моделюванні психоаналітичного – від ранньої епічної творчості, далі – есеїстики й аж до великої прози з психоаналітичною домінантою. Це дозволяє подивитися на художню творчість письменника комплексно, з погляду традицій і новаторства, вписуваності чи невписуваності в літературний контекст.

За допомоги конкретних літературних виявів, поетикальних формантів, проблемного діапазону, типажного ряду авторка послідовно обґрунтовує думку, що психоаналітична опція є іманентною складовою творчого мислення С. Процюка, з його хистом зглиблювати внутрішній психоуклад своїх героїв через тонкі реєстри й залаштунки їхнього душевного буття з виходом на глобальнішу антропоцентричну, екзистенційну, націософську проблематику.

У своїй дисертації авторка мовби «засідає» у текстову фактуру Процюкових текстів (*Розділ 3. Текстуалізація неврозів в епічній творчості С. Процюка*) й приходить до цікавих відкривавчих спостережень і висновків про людинознавчий потенціал, антропологічну іменційність, глибокий інтелектуалізм, дидактичність, авторефлексійність письменникового слова.

Окрему увагу в осмисленні прози С. Процюка дисертатка відводить есеїстиці як тексту одкровення, потрактовуючи його як особливий інтроспективний автонаратив та спосіб саморепрезентації автора, а також як принцип декодування психоаналітичної фактури його творів і типажу героїв, що особливо помітне в спогадовому наративі збірки «Тіні з'являються на світанку».

У белетризованих психобіографічних романах «Троянда ритуального болю», «Маски опадають повільно», «Чорне яблуко» авторка розкриває талант С. Процюка як тонкого знавця людської душі, який зумів синтезувати ґрунтовний біографічний дискурс відомих письменників зі способом психоаналітичної обсервації, використати здобутки акмеології, щоб показати розвиток особистості письменника в онтогенезі. Явлені в цих романах різні психотипи митців – акцентуйована особистість Василя Стефаника, ексцентрична постать Володимира Винниченка, інтровертність чи інакшість Архипа Тесленка – по-новому постають крізь залаштунки їхнього інтимного буття. І при цьому майстерна психоінтерпретація доль визначних митців слова завдяки високій дозі авторської емпатичності вберігають романи С. Процюка від «вульгарного психоаналітичного підходу», «дискурсу приниження великих особистостей», від чого застерігала Н. Зборовська. Хотілося б при цьому уточнити, чому в поле аналізу дисертантки не потрапив найновіший психобіографічний роман С. Процюка про Івана Франка «Руки і сльози» (2022).

З четвертого розділу дисертації – *«Психопатичний дискурс творів із психоаналітичною домінантою»* – С. Процюк постає суспільним філософом, політичним мисленником, що оголює важливі проблеми суспільного характеру і державного буття – історичної пам'яті, національної ідентичності, травматичного досвіду, тоталітарного тиску, колоніалізму/антиколоніалізму, патріотизму, етноцентризму, що відповідно мотивують появу складних психотипів персонажів у творах цього тематичного пласту. Таким чином, дисертантка осмислює психоаналітичний дискурс прозопису С. Процюка в широкому комплексі людинознавчих проблем, демонструючи засадничий

принцип письменника – показати людину в різних станах, мисленневих актах, в її відносинах зі собою та з навколишнім світом.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації

Монографія Анни Черниш закладає важливий теоретико-методологічний обрис психоаналітичного вивчення літератури й є авторитетним науковим дослідженням, якого віддавна чекало оновлене літературознавство. Варто відзначити логічну архітектуру дисертації з присутнім дедуктивним розгортанням поставлених завдань і мети, вмотивованою й чіткою структурою роботи. Висновки дисертації – ґрунтовні й релевантні, відображають результати здійсненого дослідження й мають достатній ступінь обґрунтованості. Публікації за темою дисертації становлять потужну апробаційну базу дисертації.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в наукових публікаціях

Теоретико-методологічні положення та науково-прикладні результати дослідження в повній мірі відображені в публікаціях дисертантки. Основний зміст результатів роботи викладено в 38 публікаціях, з яких 2 статті надруковано у періодичних виданнях інших держав, 21 статтю – у фахових виданнях України, 3 публікації увійшли до наукометричних баз Scopus та Web of Science, 2 розділи надруковано в закордонних монографіях. Також результати дослідження викладено в 10 тезах конференцій та науково-популярних статтях. Положення дисертаційної роботи мають достатню апробацію і сукупно представлені на 16 міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Оцінка дотримання академічної доброчесності в дисертації

У дисертаційній роботі А. Є. Черниш дотримано вимог академічної доброчесності; ознак плагіату, фабрикації, фальсифікації не виявлено.

Встановлено коректність посилань на першоджерела. Дисертація Анни Черниш є оригінальним, завершеним і самостійним дослідженням.

Дискусійні положення дисертації

Разом з тим окремі аспекти дисертаційної роботи А.Є Черниш потребують деяких роз'яснень чи поглиблених уточнень:

1. Чи можна вважати появу психоаналітичного дискурсу в літературі продовженням тенденцій посилення психологізму, особливо відчутних в українському письменстві вікового помежів'я XIX–XX ст.? Про це зрештою писав і Франко, згадуючи про появу молодшої генерації письменників, яка «головну увагу творчості поклала на психологію, головною метою твору штуки зробила розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики» («З останніх десятиліть XIX віку»).

2. В теоретичній парадигмі психоаналізу одночасно співіснують й експлікуються різні дефініції – позасвідоме, несвідоме, підсвідоме. Дисертантка послідовно оперує лише терміном несвідоме. Хотілося б зрозуміти думку дослідниці щодо цих паралельно співіснуючих термінів.

3. До загалом оптимального списку лектури до дисертації варто було б увести фундаментальну наукову монографію Христини Ворок «Поетика сновидінь у прозі Івана Франка» (Львів, 2018) про теорію й інтерпретацію онейровізій у творчості І. Франка, чомусь оминену в роботі.

4. Декларуючи предмет свого дослідження, дисертантка зазначає, що в полі зору аналізу буде «типологія персонажів із виразними ознаками девіації, невротичності і патологічності». Водночас в роботі йдеться про такі психоаналітичні феномени як катарсис, інсайт, сповідь, сновізії, пам'ять, які не є маркерами чи симптомами лише девіантних і патологічних осіб.

5. Варто пояснити, як дисертантка розуміє заявлений в теоретичній преамбулі роботи метод *інтертекстуальної інтерпретації*? Оскільки серед дотичних відомих методів розрізняють радше метод інтертекстуального аналізу та герменевтичний метод (зазначений в дисертації).

6. Доцільно було б також осмислити, як впливала еволюція й дедалі більша інтегрованість психоаналізу в літературі на розвиток та функціонування її генологічної системи. Якими були тенденції жанротворення на кожному з цих етапів психоаналітичного інкорпорування?

Але ці запитання є радше суб'єктивними роздумами, спонукою поглибити наукові міркування й жодним чином не применшують наукової вартості дисертації.

Загальна оцінка дисертації

З погляду актуальності теми, новизни отриманих результатів, обсягу проведених досліджень, теоретичної і практичної цінності, повноти, достовірності, обґрунтованості основних положень дисертаційна робота «Епічна творчість С. Процюка і розвиток психоаналітичного дискурсу в українській літературі» відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 17. 11. 2021 р. № 1197 та вимогам МОН України, а її авторка, Черниш Анна Євгенівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук,
заступник директора з наукової роботи
Інституту Івана Франка НАН України

Алла Швець

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА "ІНСТИТУТ ІВАНА ФРАНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ"	
Підпис	Алла Швець
ЗАСВІДЧУЮ	
Вчений секретар	Людмила Швец
"27" жовтня	2023 р.